

מדינות אירופה מול אתגר ההשפעה על הדמוקרטיה - מחקר השוואתי

דודי סימן טוב ומור בוסקילה

מאמצי ההשפעה המופעלים בעיקר על ידי מדינות מהווים אתגר ביטחוני ואיום על הדמוקרטיה במדינות רבות בעולם. מדינות אירופה זיהו אתגר זה כאיום ברמת הביטחון הלאומי ומתמודדות עימו דרך פעילות ממשלתית, פעילות אזרחית ושיתופי פעולה בין-מדינתיים, מה שיכול ללמד על גישות שונות ועל פתרונות שונים לבעיה. משרתו של מאמר זה היא לבחון את צורות ההתמודדות השונות של המדינות המרכזיות באירופה עם אתגר ההשפעה ולאמוד את השוני ביניהן באמצעות תיאוריית התרבות הפוליטית. בנוסף לכך, המאמר מצביע על השוני הנובע מעוצמתו ומשנותו של האיום. בדרך זו ניתן יהיה לשער מהם גבולות האפשרויות ליישם גישות התמודדות שונות על פי אופי מדיניות תרבותית, ובהמשך – לשער את יכולת היישום של גישות אלו במדינות אחרות, לכבות ישראל.

מילות מפתח: אירופה, רוסיה, השפעה, אסטרטגיית התמודדות, תרבות פוליטית, המערכה על התודעה, דמוקרטיה

מבוא¹

הקהילה הבין-לאומית החלה להתייחס בהרחבה למאמצי השפעה בעידן הרשתות והדיגיטלי, במיוחד לאחר חשיפת מאמציה של רוסיה להשפיע על מערכת הבחירות בארצות הברית ב־2016 ופעילות השפעה שמיוחסת לה במדינות רבות באירופה.

1 המחקר בוצע במסגרת התוכנית "דיסאינפורמציה במרחב הדיגיטלי הציבורי", המתקיימת בשיתוף המכון הישראלי למדיניות ציבורית (IPPI) וקרן היינריך בל (hbs Israel). אנו מודים לעוזרת המחקר מטעמם, ססילי ברנסטורף, שביצעה מחקר ואיסוף נתונים והייתה שותפה ליוזמת המחקר ולראשיתו.

דודי סימן טוב הוא חוקר תחום התודעה במכון למחקרי ביטחון לאומי. מור בוסקילה היא עוזרת מחקר בתוכנית ליפקין-שחק לביטחון לאומי ודמוקרטיה בעידן של פוסט-אמת ופייק ניוז במכון למחקרי ביטחון לאומי.

מאמצי השפעה מוגדרים כהפעלה של דיאלוג הנוגע בערכים, תרבויות ורעיונות באמצעות כלים שונים, הכוללים את המדיה החברתית והתקשורת המסורתית, וזאת לצורך שינוי דעת הקהל, יצירת הפרעות, שיבוש תהליכים וערעור יציבות.² קמפיינים של דיסאינפורמציה ומניפולציה על השיח הפוליטי והציבורי נועדו להרחיב שסעים חברתיים, להגביר מתחים פנימיים וחיצוניים, לערער את האמון במוסדות השלטון ולהשפיע על החלטות אסטרטגיות או על תוצאות הבחירות לטובת האינטרסים של מבצעי אותם קמפיינים.³

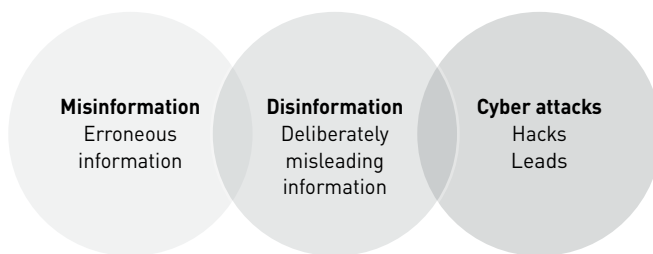
מדינות אירופה השונות מהוות יעד למחקר כדי להבין את התמודדותן ברמה הלאומית עם אתגר ההשפעה, ההולך ומתפתח עם התקדמות הטכנולוגיה, התפתחות הרשתות החברתיות וערעור תפיסת האמת. יצוין כי סוג האיום ורמת האתגר בפניהם עומדות המדינות השונות נבדלים זה מזה: המדינות הקרובות לרוסיה חוו איום אסטרטגי משמעותי יותר; קהילות דוברות רוסית חשופות יותר להשפעה ישירה; בחלק מהמדינות משולבים זה בזה איומים פנימיים וחיצוניים.

שאלת המחקר שעומדת בבסיסו של מאמר זה נועדה לבדוק את האיומים הניצבים מול מדינות באירופה בתחומי ההשפעה; כיצד הן מתמודדות עם איומים אלה; וכן, כיצד ניתן להסביר את ההבדלים באופן ההתמודדות בין המדינות השונות. המחקר בחן מדינות שונות שלדעתנו מגלמות דפוס איום ודפוס התמודדות שונים, וזאת לאור תנאים גיאופוליטיים שונים, מידת הקרבה לרוסיה והתרבות הפוליטית הייחודית להן. תרבות פוליטית היא אוסף של ערכים, רגשות ותפיסות, המשקף את אופי ההתנהגות הפוליטית של מדינה. במחקר השוואתי, תרבות פוליטית משמשת, בין היתר, להבנת התפקודים בעבר ובהווה ולניסיונות לחיזוי התנהגות בעתיד.⁴ המחקר התמקד במדינות באירופה, אשר נבחרה בזכות היותה כר נרחב להשפעה רוסית. מאמצי ההשפעה במדינות השונות שנבדקו כוללים מגוון יעדים ומבוססים על שורה של פרמטרים, כגון הקרבה הגיאוגרפית לרוסיה ולנתיבים האסטרטגיים שלה, קיומם של מיעוטים רוסיים וזיקה שלהם לרוסיה, תחרות אידיאולוגית וכן אינטרסים כלכליים. המדינות שנבדקו נמנות על שלוש קבוצות: המדינות הבלטיות אסטוניה ולטביה; המדינות הנורדיות שוודיה ודנמרק; מדינות במערב אירופה (גרמניה, צרפת ובריטניה). החלוקה האזורית משרתת גם את המחקר התרבותי, המצביע על ערכים משותפים בקרב המדינות הנמנות על כל אחת מהקבוצות.

2 Naja Bentzen, "Foreign Influence Operations in the EU", *EPRS – European Parliamentary Research Service*, July 2018, p. 1, <https://bit.ly/2ORBBuI>.

3 Andrew Weisburd, Clint Watts and J. Berger, "Trolling for Trump: How Russia is Trying to Destroy our Democracy", *War on the Rocks*, 6, 2016.

4 Gabriel Almond, "Political Socialization and Political Culture", in *Comparative Politics Today: A World View*, eds. Gabriel Abraham Almond, G. Bingham Powell (New York: Harper & Collins, 1992), pp. 33-39.

איור 1: הפרעות מידע חופפות

מקור: EPRS, adapted from the *Council of Europe*, 2017

רקע מתודולוגי

כדי לענות על שאלת המחקר נעשה שימוש במושגים שישרתו את מהלך הדיון ובכמה גישות מחקר, שכן האופן שבו נתפסים האיומים באירופה שונה מזה שבארצות הברית או בישראל. מושג מרכזי שנעשה בו שימוש במאמר זה הוא "תרבות פוליטית". מושג זה מאפשר לבצע השוואה בין המדינות השונות ביחסן לאיומים השונים, לערכים כמו דמוקרטיה וחופש ביטוי ולצעדים שהמדינה והחברה האזרחית יכולות לנקוט כדי להתמודד עימם.

מחקר השוואתי פוליטי מנסה לחבר ידע ממדינות שונות ולהשליכו על המציאות דרך ניתוח תהליכים מדיניים והסיבות להתרחשותן. גישה אפשרית אחת היא התבוננות על התרבות הפוליטית-מדינית.⁵ תרבות פוליטית כוללת את האוריינטציה האזרחית בשלוש רמות: רמת המערכת הפוליטית; רמת תהליך יצירת המדיניות; רמת התשומות והתפוקות של המדיניות. רמת המערכת מתייחסת לדרך שבה אזרחים תופסים את הערכים והארגונים שמרכיבים את המערכת הפוליטית, אופן הקבלה שלהם והאמון בהם; רמת התהליך כוללת ציפיות לאופן שבו הפוליטיקה צריכה לתפקד והקשר של הפרט לתהליך הפוליטי; רמת המדיניות קשורה גם היא לציפייה של הציבור מהמשלה, ובתוכה מטרות המדיניות שלה וכיצד היא פועלת להשיגן.⁶ חיבור של הרמות השונות יוצר את המסגרת התפיסתית של האזרח כלפי הדמוקרטיה ומקומו בה, באופן שמאפשר להבין את ההחלטות האסטרטגיות הלאומיות של הדמוקרטיות, כמו גם את מידת ההטמעה וההצלחה של כל אסטרטגיה בהתאם לגבולות התרבותיים.

ההתקדמות האנושית בתחום הטכנולוגיה הובילה לעולם דיגיטלי מחובר, שבא לידי ביטוי, בין השאר, דרך הרשתות החברתיות, באופן שמחבר בין תרבויות שונות

M. I. Lichbach & A. S. Zuckerman, "Research Traditions and Theory", in: *Comparative Politics: An introduction*, eds. M. I. Lichbach, A. S. Zuckerman (New York: Cambridge University Press, 2003), pp. 3-9.

Ibid., p. 44.

ומאפשר השפעה ישירה ועקיפה. ההשפעה בימינו כוללת, על פי תפיסת האיחוד האירופי, שימוש במידע ושיבושו באמצעות "ארגז כלים", הכולל אפשרויות חשאיות וגלויות שלעיתים הן חופפות ונעשה בהן שימוש מקביל, כפי שמתואר באיור 1. מיסאינפורמציה מוגדרת כמידע מטעה או כמידע שאינו נכון, אך כזה שאינו מכוון, בעוד שדיסאינפורמציה כוללת מידע כוזב מכוון, במיוחד כשהוא מסופק על ידי ממשלה.⁷ אסטרטגיית לוחמת המידע הרוסית באירופה מורכבת, למשל, מתמיכה במפלגות אירופיות המתנגדות לאיחוד האירופי, מרכישה של חברות תקשורת זרות ומתמיכה בתנועות קיצוניות. רוסיה עושה זאת באמצעות הפצת דיסאינפורמציה, שמטרתה היא לבלבל ולערער את הבסיס לדיון רציונלי. לצורך זה היא מפיצה חצאי אמיתות, שקרים וגרסאות סותרות לאירועים. מטרתה בכך היא לחזק את תדמיתה, להצדיק את פעולותיה ומדיניותה, וכן להחליש נרטיבים מאתגרים, כמו הדמוקרטיה המערבית, האיחוד האירופי או נאט"ו, באזורים הנתונים להשפעתה. רוסיה עושה זאת לא רק בתקופת בחירות, אם כי תקופה זו נתפסת לעיתים על ידי כתקופה רגישה ובעלת הזדמנויות רבות להשפעה.⁸

איומים אלה מביאים חוקרים רבים לנסות למפות אופני התמודדות איתם, על בסיס דפוסים שונים. חלוקה שיכולה לשרת את מטרות המאמר ובדיקה ברמת התרבות הפוליטית מציגות החוקרות מריה הלמן (Hellman) ושרלוט וגנסון (Wagnsson), העוסקות בארבע גישות: התעמתות, חסימה, חיזוק הנרטיב הלאומי והתעלמות. מחקרן מעלה שורה של אפשרויות שדמוקרטיות ליברליות יכולות לנקוט כדי להגיב ללוחמת מידע, בדגש על לוחמת המידע הרוסית.⁹

הגישה הראשונה בה עוסקות החוקרות היא גישת ההתעמתות (Confronting), שבמרכזה הפצת נרטיבים נגדיים. האסטרטגיה שמאחורי מודל זה כוללת ייצור פעיל של נרטיבים נגדיים לנרטיב מסוים.¹⁰ דוגמה לכך היא פעילות מבצעית מודיעינית, המפיצה נרטיבים או ידיעות שתוקפות נרטיב עוין באופן ישיר, כפי שעשה מטה הסייבר הממשלתי של בריטניה (GCHQ) כאשר הקים צוות ליצירת קמפיין השפעה נגדי ללוחמי דאעש. מחלקת הסייבר הבריטי עשתה זאת באמצעות פעילות השפעה פנימית בקרב אוכלוסיות שניצבו בפני סכנת השפעה, וכן באמצעות

Bentzen, "Foreign Influence Operations in the EU", p. 2. 7

Maria Hellman, Charlotte Wagnsson, "How can European States Respond to Russian Information Warfare? An Analytical Framework", *European Security* 26.2 (2017): 156. 8

Ibid., p. 154. 9

Ibid., p. 158. 10

פעילות חיצונית שנועדה לשלול שירותים, לחסום אתרים ולהפריע לשידורים במטרה להרתיע יחידים או קבוצות.¹¹

גישת חיזוק הנרטיב הלאומי (Naturalising) שואפת לייצר נרטיבים חיוביים, בעיקר על המדינה המפיצה אותם. העיסוק בגישה זו דומה לדיפלומטיה ציבורית הממוקדת אך ורק בהקשר הפנימי, כלומר בהצגת המדינה והשקפת עולמה בדימוי חיובי עבור קהלים זרים. המטרה היא לזכות באהדת דעת הקהל בלי להתחרות בנרטיבים אחרים.¹²

גישת החסימה (Blocking) היא אסטרטגיה של הגנה על נרטיב של מדינה, תוך חסימת נרטיב של מדינה אחרת. הפעילות של המדינה החוסמת מוגדרת כ"סלקציה" של המידע אותו מפיץ האויב, כלומר מניעת גישה של הציבור אל מידע שמפיץ אותו אויב, כמו חסימת ערוצים או אתרים.¹³

גישת ההתעלמות (Ignoring) היא אסטרטגיה של היעדר תגובה, תוך התעלמות ממה שנראה כסיפור כוזב ומניפולטיבי. יש לציין, כי התעלמות בהקשר זה אינה בהכרח חוסר תגובה. מודל זה מבוסס על האמונה שלדמוקרטיה איתנה יש מספיק אמצעים כדי להתמודד עם מניפולציה חיצונית על מידע. את גישת ההתעלמות מפעילים באמצעות חיזוק החברה האזרחית והכשרת אנשי מקצוע בענפים רגישים כיצד להבין בצורה ביקורתית תקשורת חזותית וטקסטים.¹⁴

איומי השפעה על המדינות האירופיות

מגד איומי ההשפעה המוגדר והנתפס בידי מדינות מורכב מנקודות מבט גאו-פוליטיות ומהזדמנויות שונות. איום ההשפעה מתמקד בעיקר בהשפעה זרה, אם כי הוא יכול להיות גם איום פנימי. ההפרדה בין האיומים הינה לעיתים בעייתית, מלאכותית או בלתי אפשרית, משום שבמקרים רבים האיומים מזינים את אלה ואף אינם מודעים לכך. באירופה ישנה התייחסות רחבה לאיום הרוסי ולשימוש המיוחס לרוסיה בתחום לוחמת המידע ברשתות החברתיות ובתקשורת המסורתית, אולם לעיתים מדובר גם באיומים שמקורם בכוחות פנימיים המופעלים על-ידי רוסיה מדעת או מבלי דעת.

מאמר זה אינו עוסק בהשפעת סוכנים אנושיים, מדיניות חוץ פורמלית, הפעלת כלים כלכליים או הפגנת עוצמה צבאית. הוא מתמקד בתחום ההשפעה על התודעה

David Bond, "Britain Preparing to Launch New Cyber Warfare Unit", *Financial Times*, September 21, 2018, <https://on.ft.com/2HRkcA0>.

Hellman and Wagnsson, "How can European States Respond to Russian Information Warfare?", pp. 159-160.

Ibid., p. 161.

Ibid., p. 162.

באמצעות הזרמת מידע לצורך יצירת השפעה בלתי לגיטימית, בדגש על המדיה החברתית כמרחב חדש שבו מתנהלים העימותים החדשים.

איומי ההשפעה, ביניהם הדיסאינפורמציה, המיסאינפורמציה וחדשות הכזב (Fake News), נצפים בעיקר ברשתות החברתיות. הם מוצאים ביטוי באמצעות "טרולים" – מונח המתאר משתמשים אשר מפעילים חשבונות מזויפים המזינים תכנים בתשלום – ו"בוטים", שהינו כינוי לאלגוריתמים המפיצים תכנים ברשת החברתית באופן אוטומטי או חצי אוטומטי, תוך התכווננות (Targeting) לפלחי אוכלוסייה מסוימים ולקבוצות שונות.¹⁵

מדינות אירופה מייחסות דרגות חומרה שונות לאיומים: מדינות מרכז אירופה מתמודדות עם איום ההשפעה על ההליך הדמוקרטי ועל אומן הציבור בשיטה הדמוקרטית, במוסדותיה ובמנהיגיה; המדינות הבלטיות מתמודדות עם איום שיכול להגיע עד כדי מלחמה עם רוסיה, כפי שקרה בחצי האי קרים; הדמוקרטיות הצעירות שהוקמו עם התפרקות ברית המועצות חוששות משאיפתה של רוסיה להשתלט על נתחים אסטרטגיים משטחן.¹⁶

החלוקה האזורית שהמאמר עורך – המדינות הבלטיות, המדינות הנורדיות ומדינות מרכז אירופה – מסייעת להבין את הדמיון באיומים איתם מתמודדות אותן מדינות. אסטרטגיה ולטביה, להן גבולות משותפים עם רוסיה, ניצבות בחזית ההתמודדות עם ההשפעה הרוסית גם מבחינה היסטורית ומציגות גישה ודרכי התמודדות ממוקדות ואינטנסיביות. חלק משמעותי של מבצעי ההשפעה של הקרמלין מכוונים כלפי האוכלוסייה הדוברת רוסית באותן מדינות, שמהווה 27 אחוזים מהאוכלוסייה בלטביה וכ־25 אחוזים מהאוכלוסייה באסטרטגיה, אם כי הפעילות הרוסית אינה מכוונת אליהן בלבד.¹⁷

המדינות הבלטיות מתמודדות עם איום של פילוג האוכלוסייה לאורך קווים אתניים במטרה לבסס ולשקם את שליטתה של רוסיה בפזורה הרוסית המקומית – פזורה שיכולה לשמש כלי השפעה בידי הקרמלין. בנוסף, רוסיה מנסה ליצור חוסר אמון בקרב כלל האוכלוסייה באותן מדינות כלפי הממשלות המקומיות על ידי הצגתן כמשטרים אתנוקרטיים המסתכנים בעליית הפשיזם. במקביל, האינטרס הרוסי מנסה לפגוע בשיטה הדמוקרטית בכלל ובתפיסתה על ידי האזרחים בפרט, תוך הצגת הצלחותיה של רוסיה, כמי שמציעה מודל יציב יותר של משטר בהובלתו של ולדימיר פוטין.

Andrew Higgins, "Effort to Expose Russia's 'Troll Army' Draws Vicious Retaliation", 15 *The New York Times*, January 19, 2018, <https://nyti.ms/2HBWitH>.

Josh Rubin, "NATO Fears that this Town will be the Epicenter of Conflict with Russia", *The Atlantic*, January 24, 2019, <https://bit.ly/2HyUK3x>.

Tomas Cizik, "Russia Tailors its Information Warfare to Specific Countries," *European Security Journal*, November 6, 2017, <https://bit.ly/2wbruJF>.

הבריתות של המדינות הבלטיות עם האיחוד האירופי ונאט"ו מהוות יעד אסטרטגי להשפעה מצד רוסיה, וזאת גם באמצעות הפצת מידע כוזב על תושביהן או על חיילי הכוחות המשותפים, כפי שציין שירות המודיעין האסטוני בדוח שפרסם בשנת 2018.¹⁸ במסגרת זו מוצגות הממשלות הבלטיות כבובות של הארגונים העל-לאומיים, המנסים כביכול לדחוף את רוסיה לעימות צבאי.¹⁹ זאת ועוד, רוסיה פועלת לשלילת התרבות, ההיסטוריה, המסורות וההישגים של המדינות הבלטיות, ועושה זאת באמצעות התקשורת ברוסית והרשתות החברתיות. בדרך זו מבקשת רוסיה לחזק את מעמדה באותן מדינות ומכשירה את השטח למניעת התנגדות פנימית במקרה של סכסוך צבאי ביניהן ובין הצבא הרוסי.²⁰

שוודיה ודנמרק הן מקרי בוחן לפעילות הרוסיה במדינות הנורדיות. החל משנת 2014 מנסה רוסיה להשפיע, בדרכים שונות, על מדיניותה של שוודיה בתחום שיתוף הפעולה שלה עם נאט"ו ומול האפשרות שתצטרף לברית, כמו גם על תמיכתה של שוודיה (והאיחוד האירופי) באוקראינה בעקבות סיפוח חצי האי קרים בידי רוסיה והביקורת הבין-לאומית על כך.²¹ היעד האסטרטגי הרוסי הוא לצמצם נוכחות של נאט"ו במדינות הקרובות אליה גיאוגרפית. במקרה השוודי הדבר נעשה בעיקר דרך הפצת מידע כוזב, הזורע ספקות ביכולת המערכת הפוליטית השוודית, והתססת החברה השוודית באמצעות הרשתות החברתיות על ידי פרסומים נגד מדיניות קליטת הפליטים של שוודיה, כפי שאירע באוגוסט 2018 ערב הבחירות הכלליות במדינה.²²

דנמרק, החברה בנאט"ו, חולקת עם שוודיה את חיבורו הגיאוגרפי של הים הבלטי לים הצפוני – הנתיב הימי הקצר ביותר בין רוסיה, אירופה וצפון אמריקה.²³ סיפוח חצי האי קרים ותמיכתה של דנמרק בהטלת סנקציות בין-לאומיות על רוסיה הציבו אותה בפני הצורך להתמודד עם ניסיון השפעה רוסי מוגבר על דעת

"International Security and Estonia 2018", *Estonian Foreign Intelligence Service* 18 (*Välisluureamet*).

Mike Winnersteg, ed., *Tools of Destabilization: Russian Soft Power and Non-Military Influence in the Baltic States* (FOI Swedish Defence Research Agency: December 2014), p. 4. 19

"Putin's Asymmetric Assault on Democracy in Russia and Europe: Implications for U.S. National Security", *Committee on Foreign Relations, United States Senate*, January 2018, pp. 101f. 20

Michael Birnbaum, "Sweden is Taking on Russian Meddling ahead of Fall Elections", *The Washington Post*, February 22, 2018, <https://wapo.st/2QkVGLB>. 21

Anna Knutsson, "Nya narrativ utmanar omvärldens bild av Sverige", *Svenska Institutet*, June 18, 2018, <https://bit.ly/2VWmqIc>. 22

Alexandr Golts, "The Arctic: A Clash of Interests or Clash of Ambitions", in: *Russia in the Arctic*, ed. Stephen J. Blank (The Strategic Studies Institute, 2011), p. 48, <https://bit.ly/2HOo5po>. 23

הקהל הדנית ותפיסתה את רוסיה. אירוע נוסף שעורר פעילות השפעה רוסית היה הווטו הדני על הנחת צינור גז במים הטריטוריאליים של דנמרק במסגרת פרויקט Nord Stream 2 שלה. לדעת חוקרים, ההחלטה הדנית בהקשר זה התקבלה עקב רגשות אנטי-רוסיים של הציבור הדני, שטופחו על ידי ארצות הברית.²⁴

האיום המרכזי כלפי מדינות מרכז אירופה הגדולות – גרמניה, צרפת ואנגליה – נובע ממקומן המרכזי באיחוד האירופי ומהיותן נושאות הדגל של ערכים ליברליים, המהווים יעד להתקפה חיצונית, בעיקר מצד רוסיה. מדיניות קליטת הפליטים הנרחבת, בעיקר בגרמניה, הובילה להגברת מאמצי השפעה פנימיים, או מאמצי השפעה חיצוניים הנעזרים במאמצי השפעה פנימיים, וזאת כתוצאה מהמשבר האידיאולוגי הפנימי, המביא לחיזוק מפלגות הימין הקיצוני ומסריהן ברשתות החברתיות. כך, למשל, דובר מפלגת הימין הגרמנית "אלטרנטיבה לגרמניה" (AfD) טען שהמידע המופיע ברשתות החברתיות, גם אם הוא מזויף או שקרי, מעביר מסר כללי נכון, ואין זה משנה מה מקורו.²⁵ יחד עם זאת, דרכי ההתמודדות עם האתגרים שבפניהם ניצבות גרמניה, צרפת ובריטניה מוצגות במאמר זה כמתמקדות בעיקר באיומים חיצוניים.

דוגמאות לאתגרים הניצבים בפני צרפת ניתן למצוא בהדלפות מחשבונו של עמנואל מקרון, כשהיה מועמד לנשיאות, באמצעות אתר WikiLeaks, אף שחלקן היו מזויפות; בהסתה נגד מקרון ובהתססת ההתנגדות לו ולפועלו לאחר בחירתו לנשיא; ובמידע שהופץ נגד משטרת צרפת בתקופת מחאת "האפודים הצהובים" ב-2018, שעל פי החשד יוחס גם למקורות חיצוניים.²⁶

גרמניה, צרפת ואנגליה גם מתמודדות, ברמות שונות, עם הפצתה של אידיאולוגיה מוסלמית קיצונית והנעה לפעול לאורה, כפי שתעמולת דאעש ניסתה לעשות בשלב שבו הארגון היווה איום משמעותי במדינות אלו. דאעש פעל אז על ידי ניצול חולשות אידיאולוגיות, חברתיות, כלכליות ופוליטיות בקהל היעד באותן מדינות.²⁷ בנוסף לכך, בריטניה התמודדה עם מאמצי השפעה סביב משאל העם שנערך בה בשאלת ההיפרדות מהאיחוד האירופי ("הֶ'בְּרִיקְזִיט"), מאמצים שנועדו לשרת גורמים השואפים להחליש את כוחו של האיחוד האירופי מבפנים ומבחוץ.

"Intelligence Risk Assessment", *Danish Defence Intelligence Service*, December 24 21, 2018, p. 21, <https://bit.ly/2QjX4y2>.

Karolin Schwarz, "Ist Doch Nur Satire?", *CORRECTIV*, September 9, 2017, <https://bit.ly/2VMVYv1>.

"French Yellow Vests the Far Right and the 'Russian Connection'", *Tango Noir*, 26 December 12, 2018, <https://bit.ly/2wgYxMs>.

"National Security Capability Review", *HM Government*, March 2018, pp. 5-6, 27 <https://bit.ly/2HnHafL>.

דרכי התמודדות

המדינות שהוזכרו לעיל נחקרו ראשית ברמת ההתמודדות המדינית־ממשלתית. זו כוללת הקמת גופים או חיבור בין משרדי ממשלה שונים לצורך ההתמודדות, פעולות בתחום החינוך הממשלתי של האזרחים ושל בכירי הממשל ופעילות של התקשורת להתמודדות עם דיסאינפורמציה וחדשות כזב. בנוסף נבדק מקום החברה האזרחית בכל מדינה בהקשר זה ונפח פעילותה. סוגי ודרכי ההתמודדות, וכן הפעילות הבולטת או הייחודית ביותר, יוצגו בחתך של כל אחת מדרכי הפעולה. דרכי הפעולה מתכתבות עם הגישות השונות להתמודדות, כך שהגישה ההוליסטית מייצגת חיבור ואיזון בין הגישות השונות: התמודדות באמצעות אבטחת מידע וסייבר מייצגת את גישת ההתעמתות וכך הלאה, כפי שמפורט בפרק המחבר בין כך ובין התרבות הפוליטית. חשוב לציין כי מדובר במספר כיווני פעולה המשלימים זה את זה, שלחלקם השפעה ניכרת יותר, כמו חינוך הציבור לצריכה ביקורתית של חדשות, ולחלקם השפעה פחותה. שאלת ההשפעה והאפקטיביות של המאמצים לא תידון במאמר זה.

גישה הוליסטית

גישה הוליסטית היא זו המתבוננת על המערכת מעבר לסך מרכיביה ויוצרת מבט רחב וכולל. המדינה שבחרה להתמודד עם אתגר ההשפעה בגישה הוליסטית וחברה לצורך זה מספר דרכי פעולה לכדי מדיניות לאומית מוסדרת היא דנמרק, שהיא בעלת מודעות גבוהה למאמצי השפעה חיצוניים, בעיקר מצד רוסיה. לדבריו של שר ההגנה הדני, קלאוס הורט פרדריקסן (Frederiksen), ניתן לזהות פעילות רוסית בדנמרק שתכליתה "תעמולה שמכוונת ליצירת תדמית חיובית על ברית המועצות או על פעילותיה של רוסיה, כשהמטרה היא ליצור חוסר אמן בינינו ובין עצמנו".²⁸ לצורך ההתמודדות עם מאמצי ההשפעה הקימה דנמרק בספטמבר 2017 גוף בין־משרדי המחבר בין פעילותם של הגופים הממשלתיים השונים ובין אלה שמחוץ לממשלה, תוך שילוב משרדי ההגנה והמשפטים וכן גופי המודיעין והביטחון הלאומי.²⁹ במסגרת זו פרסמה הממשלה בספטמבר 2018 את "תוכנית 11 השלבים" שנועדה לחזק את יכולת ההתנגדות הדנית למבצעי השפעה. התוכנית כוללת הקמת כוח משימה בין־ממשלתי, שמטרתו היא לחזק את שיתופי הפעולה בין הרשויות ולהגביר את מאמצי המלחמה בניסיונות השפעה. השלב הבא במהלך הוא חיזוק המעקב והניטור של הדיסאינפורמציה במדינה באמצעות הדרכת גורמי התקשורת, וזאת

"Denmark to Educate Soldiers in Combatting Disinformation," *EU vs 28 DISINFORMATION*, August 23, 2017, <https://bit.ly/2M2YuhX>.

"Strengthened Safeguards against Foreign Influence on Danish Elections and Democracy", *Ministry of Foreign Affairs of Denmark*, <https://bit.ly/2U0aHmR>.

לצד חיזוק מאמצי ההתמודדות של שירות הביטחון הדני ושירות מודיעין ההגנה הדני עם מבצעי ההשפעה. תפיסה זו הובילה להתארגנות נמרצת להתמודדות עם מאמצי השפעה חיצוניים ערב הבחירות של 2019 במדינה. כחלק מההתמודדות פורסמו הערכות על איומים וסיכונים, שהיו פרי שיתוף פעולה בין גופי המודיעין, משרד הכלכלה ומשרד ביטחון הפנים, והמוכנות המדינית לטיפול במבצעי השפעה לפני הבחירות הגיעה לדרגת חירום. בנוסף לכך הודיעה ממשלת דנמרק על כוונתה לייעץ למפלגות פוליטיות ולמנהיגים פוליטיים בנושא סיכונים ההשפעה הזרה לקראת הבחירות, וכן על הדרכים להתמודד עם איומים אלה. הממשלה גם הדגישה את חשיבות הדיאלוג ושיתוף הפעולה עם התקשורת וחברות המדיה, תוך כיבוד מלא של עקרונות הליבה של חופש העיתונות ועצמאותה. במקביל עודכנה החקיקה הדנית בנושא ההשפעה הזרה. לצד כל זאת, פעלה ממשלת דנמרק להעלאת המודעות לאיומים אלה בקרב האוכלוסייה.³⁰

אבטחת מידע והגנת סייבר

דרך התמודדות המציבה במרכז את פעילות לוחמת המידע, הזיהוי, החשיפה והחסימה, היא אבטחת מידע והגנת סייבר. דרך זו מורכבת מפעילות מדינית ביטחונית, כולל בחברה האזרחית, יחד עם פעילות של עמותות, ארגונים או חברות פרטיות למטרות רווח. דרך זו מאפיינת במיוחד את גישת ההתעמתות, המציבה נרטיב נגדי למאמצי ההשפעה ונלחמת בהם באופן אקטיבי. חשיבות אבטחת המידע במארג ההתמודדות הכולל נובעת מההבנה שהדלפות של מידע אמיתי מהוות חלק מרכזי באיום ההשפעה, כאשר היעדים המועדים לתקיפה אינם דווקא יעדי ביטחון, אלא במקרים רבים גורמים פוליטיים (מפלגות ואישים).

בריטניה מובילה במדיניות ההתעמתות, הנובעת מניסיונות השפעה אידיאולוגיים קיצוניים עליה ומהתערבות חיצונית בשאלת חברותה באיחוד האירופי. פעילותה בתחום זה משלבת גישה מדינית ואזרחית וכוללת אסטרטגיית הגנת סייבר רחבה שגובשה במרכז הלאומי לביטחון הסייבר (National Cyber Security Center – NCSC). אסטרטגיה זו הובילה להעברת אזהרה למפלגות הפוליטיות במדינה מפני סכנת פריצות רוסיות ומאמצי השפעה רשתיים של רוסיה. המרכז הלאומי לביטחון הסייבר משתף פעולה עם יחידים, חברות וארגונים לצורך הזנה הדדית בהערכות, וזאת דרך "שותפות חלוקת המידע של ביטחון הסייבר".³¹ בנוסף, שירות התקשורת הממשלתי (GCS) פרסם "ערכת כלים" בשם "RESIST" לצורך התמודדות עם דיסאינפורמציה. הערכה נועדה להיות כלי עזר לאנשי תקשורת בהתמודדותם

Ibid. 30

William James, "UK Political Parties Warned of Russian Hacking Threat: Report", 31 Reuters, March 12, 2017, <https://reut.rs/2JZJhf1>.

עם האיום הנשקף מהדיסאינפורמציה. היא מכילה הדרכה לזיהוי מגוון רחב של סוגי דיסאינפורמציה, דרכים להתמודד עם התפשטותה וגם, באופן שמייחד אותה ממדריכים אחרים, כיצד לפתח תגובה. מכיוון שהמידע הכוזב משפיע על יכולת הארגון, על עבודתו או אפילו על הציבור הרחב, התגובה לו מבוססת על תקשורת אסטרטגית לטווח הקצר עד לטווח הארוך. כך, לדוגמה, כאשר הדיסאינפורמציה דורשת תגובה מיידית, קובעת ערכת הכלים הבריטית כי יש להפיץ נרטיב נגדי, או מתוקן מבוסס עובדות, דרך המדיה המסורתית והרשת החברתית. לעומת זאת, מידע מטעה דורש תגובה קוהרנטית ומתמשכת של הפצת נרטיב אסטרטגי במרחב המידע.³²

מדינות רבות מחזקות את יכולות ההגנה שלהן להתמודדות עם איומים בתחום הסייבר בגישת החסימה. כך, לדוגמה, לטביה הקימה צוות תגובה לאומי לאירועי ביטחון מחשבים (The National Computer Security Incident Response Team – CERT.LV), המשתף פעולה עם גוף הסייבר הממשלתי, תוך שילוב יותר מ־600 מומחי טכנולוגיות מידע (IT) ממוסדות ממשלתיים ומרשויות מקומיות. שיתוף הפעולה מגיב הגנת סייבר והתרעות, וכולל במקביל סדנאות להעלאת המודעות בתחום ההשפעה והדיסאינפורמציה.³³

חינוך הציבור

חינוך הציבור לביקורתיות, להטלת ספק במידע המתפרסם ברשתות החברתיות ובאמצעי התקשורת הנוספים, לבדיקת מקורות, מפרסמים, תאריכים ודומיהם, כל אלה נתפסים כאפשרויות של התמודדות המתכתבת עם גישת ההתעלמות. זאת, כחלק מחיזוק החברה והדמוקרטיה, כדי שיידעו להבחין בניסיונות השפעה ולהתמודד איתם מבלי להתעמת עם הנרטיב העוין. חינוך הציבור בשיטה זו יכול להיעשות מטעם המדינה או מכיוונה של החברה האזרחית.

דרך התמודדות זו נפוצה ביותר בשוודיה, גם מבחינה מדינית וגם בפעילותה של החברה האזרחית. ממשלת שוודיה עושה זאת באמצעות גוף של משרד ההגנה השוודי המתמקד באירועים אזרחיים – Swedish Civil Contingencies Agency – (MSB) – שבמסגרתו פועלת תת־מחלקה להתגוננות פסיכולוגית (National Board of Psychological Defense – SPF). ה־MSB מתמקד בחינוך הציבור, ולקראת בחירות כלליות מתמקד גם בחינוך בכירים במערכת – ביניהם הרשות המרכזית לבחירות והמשטרה – למוכנות למצבים של התערבות והשפעה בתהליך וליצירת

“RESIST: Counter-Disinformation Toolkit”, *Government Communication Service*, 32 2019, <https://bit.ly/2ULWA8G>.

Gederts Gelzis, “Latvia Launches Cyber Defence Unit to Beef up Online Security”, 33 *Deutsche Welle*, March 4, 2014, <https://bit.ly/2wbOoR2>.

יכולת לזהות חולשות במערכת. ראש מחלקת הניתוח והפיקוח של MSB, מייקל טופווסון (Tofvesson), התייחס למדיניות ההתמודדות השוודית, הדוגלת באי שימוש באש לצורך תגובה על אש, באומרו כי "זה כמו להיאבק בבזע עם חזיר. שניכם תתלכלכו, אבל החזיר יחשוב שזה דווקא די נחמד".³⁴ מכיוון שכך, שוודיה בוחרת להתמקד בדמוקרטיה ובחופש הביטוי, תוך העברת מידע נכון לאזרחים, כדרך ההתנגדות הטובה ביותר. "המכון השוודי" (Swedish Institute), מכון ציבורי שוודי המקדם עניין ואמון בשוודיה, פיתח תוכנית חינוכית מפורטת בשם $\text{Fake} \neq \text{Fact}$, הניתנת להורדה באופן חופשי ומיועדת לספק למורים כלים שבאמצעותם יוכלו ללמד את הדור הצעיר חשיבה ביקורתית, ובכך לחזק את החברה השוודית מפני מידע כוזב ותעמולה.³⁵

מדינה נוספת שמשקיעה בחינוך הציבורי היא צרפת. "בין השורות" (Entre les lignes) הוא ארגון המורכב ממאה עיתונאים, צלמים ומתנדבים ממערך העיתונות של צרפת, שמעבירים סדנאות שנועדו לעורר את חשיבתם של תלמידים ולהטיל ספק במקורות המידע המגיע אליהם, בעיקר באינטרנט.³⁶ מחקר של ארגון העוסק בפיתוח ובינוי בין לאומי (IREX) בדק את יעילותה של דרך ההתמודדות עם ניסיונות השפעה באמצעות חינוך הדור הצעיר באוקראינה, שאינה חלק ממדינות המחקר, אך מציגה בדיקה של יישום ההתמודדות בשטח. המחקר מציג את יכולתם של תלמידים בכיתות ח' וט' לזהות מידע כוזב לאחר שילוב של טכניקות האוריינות התקשורתית בשיעורים שהארגון מוביל. תוצאות המחקר הראו כי תלמידים שהוכשרו הצליחו לזהות פי שניים יותר דברי שנאה ו-18 אחוזים יותר חדשות מזויפות מתלמידים שלא עברו את ההכשרה.³⁷

התמודדות באמצעות ארגוני מחקר

מחקרים על מאמצי ההשפעה ודרכי ההתמודדות עימם מתבצעים בידי מכוני מחקר, מכללות ואוניברסיטאות, וניתן לחלקם לשני תחומים מרכזיים: מחקר תיאורטי ומחקר של השיח. המחקר התיאורטי מתמקד בהמשגה וביאור של מונחים ובניתוח מקרי בוחן, בעוד שמחקר השיח מבצע ניתוח של דעת הקהל, כפי שהיא באה לידי ביטוי בעיקר ברשתות החברתיות, וזאת כדי לזהות מאמצי התערבות ושיבוש. גישת מחקר זו עשויה לשרת את חיזוק הנרטיב הלאומי באמצעות יצירת

Emma Löfgren, "How Sweden's Getting Ready for the Election-year Information War," *The Local*, November 7, 2017, <https://bit.ly/2KULjyr>.

"Fake $\neq$ Fact", *Sharing Sweden*, December 2017, <https://bit.ly/2weRmEe>. 35

"Association D'Éducation aux Médias et à L'Information", *Entre les lignes*, 2019, <https://bit.ly/2EsfWpL>. 36

Sasha Ingber, "Students in Ukraine Learn How to Spot Fake Stories, Propaganda and Hate Speech", *NPR*, March 22, 2019, <https://n.pr/2HOIKLj>. 37

הסברים לנרטיבים העוינים, וכן לאפשר הצגה של נרטיב חברתי-אקדמי של קדמה וחיזוק הידע הציבורי והאמון באמת.

Stratcom הוא מכון מחקר של נאט"ו הממוקם בריגה שבלטביה, שמשלב מחקר תיאורטי עם מחקר אופרטיבי, תוך השקעת מאמצים בהבנה עמוקה של האתגרים, גבולות יכולת ההשפעה ברשתות החברתיות וחקר הפעילות הרוסית באירופה. המרכז הבלטי למצוינות בתקשורת (Baltic's Center for Media Excellence) בולט בפעילותו לזיהוי חדשות כזב ותעמולה. המרכז פועל גם כגוף מייעץ ומפתח סדנאות בנושאי התמודדות עם דיסאינפורמציה וחדשות כזב ולחינוך לחשיבה ביקורתית.³⁸ מכוני מחקר נוספים, כמו המכון הדני ללימודים בין-לאומיים (Danish Institute for International Studies), משקיעים בעיקר במחקר תיאורטי של התערבות זרה ודיסאינפורמציה. יחד עם זאת, המכון הדני עוסק גם במחקר על דרכי ההתמודדות עם התערבות זרה, מידע כוזב ודיסאינפורמציה, תוך הצגת הממצאים והדרכים לזיהוי פעולות מסוג זה ברשתות החברתיות, בדגש על תלמידי בתי הספר התיכוניים. גם אוניברסיטת קופנהגן עוסקת בנושאים אלה ומתמקדת במחקר רב-תחומי על לוחמת מידע ומקומו של השיח הציבורי בשאלת הדיסאינפורמציה הדיגיטלית.³⁹ החברה האזרחית הבריטית מפגינה קו פעולה דומה, תוך התמקדות במחקר שיח. זאת, לצד מחקר רשתי באוניברסיטאות, למשל באוניברסיטת אדינבורו, העוסק בפעילות של "בוטים" רוסיים. מחקרים אלה הצליחו, בין השאר, לחשוף ניסיונות השפעה במשאל העם שנערך בבריטניה בנושא ה"ברקזיט".⁴⁰ גם המכון העצמאי The Institute for Statecraft עוסק במחקר על מאמצי השפעה רוסיים, וכן בלחימה בדיסאינפורמציה המנסה לערער את הדמוקרטיות המערביות, בעיקר דרך הפצת חומרים מזויפים ברשתות החברתיות.

הגבלת ניסיונות השפעה

יישום של גישת החסימה מתבטא בהגבלות של ערוצים, אתרים, משתמשים או תכנים. צעדים אלה מקובלים בעיקר במדינות הבלטיות אסטוניה ולטביה, אם כי פעילות דומה בדרגות נמוכות וממוקדות יותר ניתן לראות גם במדינות אחרות. חלק מהמדינות הפועלות להגביל ניסיונות השפעה עושות זאת בצורת התמודדות זו עקב מקומן של פלטפורמות הרשתות החברתיות במדינות שבהן הן מספקות שירותים. אחריותן של חברות כמו "פייסבוק", "טוויטר", "יוטיוב" ו"גוגל" למידע מטעה, מסית או מלאכותי הודגשה בדיונים על מאמצי השפעה ודיסאינפורמציה

"Our Mission", Baltic Centre for Media Excellence, 2019, <https://bit.ly/2WZteBf>. 38

"Exploring Digital Disinformation and its Effects in the 21st Century", Digital Disinformation – Department of Political Science, <https://disinfo.ku.dk/>. 39

Matthew Weaver et al., "Russia Used Hundreds of Fake Accounts to Tweet about Brexit, Data Shows", The Guardian, November 14, 2017, <https://bit.ly/2K17b9F>. 40

שנערכו בממשלות שונות באירופה ובאיחוד האירופי.⁴¹ דרך ההתמודדות העיקרית עם הבעיה היא התאמת האלגוריתמים של אותן פלטפורמות לאי-הפצה של פרסומים מטעים או לאיתורם, וכן הפעלה של כלים אוטומטיים לזיהוי פעילות אוטומטית רשתית, או כזו המפרה את כללי הקהילה. לדוגמה, כללי הקהילה ב"פייסבוק" מונעים הקמה של יותר מפרופיל אחד למשתמש, ועל כן כל "בוט" או משתמש מזויף בתשלום מהווים הפרה של התנאים.

אסטוניה ולטביה קיבלו החלטה אסטרטגית מרכזית להגביל תכנים המתפרסמים מחוץ לרשתות החברתיות. שתי מדינות אלו מקיימות פיקוח על ערוצי התקשורת הרוסיים, מטילות קנסות על הסתה, ולעיתים אף חוסמות אותם ערוצים באמצעות האשמתם בהפרת חוק התקשורת במדינה.⁴² אסטוניה אף יצרה חלופה תקשורתית, המרחיבה את המאבק בנרטיב העוין: ב־2015 הוקם ערוץ ממשלתי ציבורי בשפה הרוסית, המשדר טיעוני-נגד לשידורים הפרו-רוסיים, ובכך מצמצם את הפער והניכור שחשה האוכלוסייה דוברת הרוסית במדינה.⁴³

התייחסות המערכת הפוליטית למאמצי השפעה

פעילות המערכת הפוליטית והפוליטיקאים היא ממד חשוב בהתמודדות עם מאמצי השפעה, בין אם לצורך העלאת המודעות הציבורית ובין אם לחיזוק יכולת ההתמודדות הפנימית באמצעות הדרכות של בכירים (כפי שעושה אחת מהיזמות הדניות). מתן ביטוי למדיניות הציבורית בהצהרות של מנהיגים מתכתבת עם הגישה המתעמתת, שכן היא מציגה בפומבי את הנרטיב העוין ואת מטרתו, לעיתים תוך אזהרה מפני ניסיונות התערבות. כך, למשל, שר החוץ של לטביה, אדגר רינקביץ' (Rinkēvičs), מזהיר לעיתים מפני השפעה זרה, וכמוהו גם נשיא אסטוניה, שאף מדגיש את מקומה של רוסיה בכך.⁴⁴

נשיא צרפת, עמנואל מקרון, ידוע באמירותיו נגד הדיסאינפורמציה והמידע הכוזב, וכמוהו ראשת ממשלת בריטניה, תרזה מיי, שפנתה במהלך מערכת הבחירות לפרלמנט הבריטי ישירות לרוסיה, תוך אמירה בוטה כי "אנחנו יודעים מה אתם עושים, והדבר לא יצלח", כשהיא מתייחסת בכך לשימוש הרוסי במידע כנשק ברשת.⁴⁵

"Facebook, Twitter doing too Little against Disinformation: EU", *Phys*, February 41 28, 2019, <https://bit.ly/2YDg8Ku>.

"Fighting Disinformation in the Baltic States", *Foreign Policy Research Institute*, 42 <https://bit.ly/2JCENoP>.

Ibid. 43

Lally Weymouth, "'Russia Is a Threat': Estonia Frets about Its Neighbor", *The Washington Post*, March 24, 2017, <https://wapo.st/2EseSCq>.

Jon Craig, "PM warns Putin: We Know what you're Doing and it won't Succeed", 45 *Sky News*, November 14, 2017, <https://bit.ly/2zWlsAB>.

מלבד הצהרות ציבוריות של פוליטיקאים, הם גם נוקטים צעדים משל עצמם כדי להילחם באתגרי ההשפעה. כך, למשל, אנשי ציבור אסטוניים הודיעו כי אינם מתראיינים לגופי התקשורת הלאומית הרוסית מכיוון "שאין סיבה לתת ראיונות, כי הסיפור כבר נכתב לפני הריאיון".⁴⁶ באופן זה הם ביקשו לערער על לגיטימיות התקשורת הרוסית והאמון בה. דוגמה נוספת היא גרמניה, שם חתמו ראשי המפלגות (מלבד מפלגת הימין AfD) על "הסכם ג'נטלמני" לקראת הבחירות, בו הבטיחו לא להשתמש ב"בוטים" ברשתות החברתיות, הסכם שאכן קיים.⁴⁷

חקיקה

חקיקה ורגולציה הן צורת התמודדות המציבה את אחריותה של המדינה במרכז המאבק על ההשפעה. בעיני החוקרים, הדבר מזכיר את פעילות החסימה, שכן הוא מגביל פעילויות מסוימות, ויכול להיתקל בביקורת.

המובילה בתחום החקיקה בנושא זה היא גרמניה. ביוני 2017 התקבל בגרמניה חוק שמטרתו להילחם בהפצת חדשות כזב ושיח שטנה באינטרנט תחת השם "The Network Enforcement Act". בצעד חריג לדמוקרטיה המערבית, הנוגע לשליטתן בשיח ברשתות החברתיות, קבע החוק כי על רשתות כמו "פייסבוק" ו"טוויטר" להסיר תוך 24 שעות חדשות כזב המעודדות שנאה, או כאלו שהן בעלות תוכן "פלילי", שאם לא כן יוטל עליהן קנס בסך של חמישים מיליון אירו. עד היום לא דווח על הטלת הקנס בפועל. האו"ם גינה את החוק הגרמני בטענה שהוא גובל בצנזורה ופוגע בחופש העיתונות.⁴⁸

צרפת, שהתמודדה עם ניסיונות השפעה במערכת הבחירות לנשיאות, העבירה ביולי 2018 חוק נגד הפצת חדשות כזב, בייחוד בתקופת בחירות. החוק קובע כי אם יפורסמו חדשות כזב במהלך מערכת בחירות, יינתן לרשויות המשפט הצרפתיות אישור לחסימת התוכן הכוזב או האתר המפיץ אותו. החוק גם מחייב הגברת השקיפות סביב מקורות המימון של אתרים.⁴⁹

⁴⁶ "Estonia's Lessons for Fighting Russian Disinformation", *The Christian Science Monitor*, March 24, 2017, <https://bit.ly/2qJKg8s>.

⁴⁷ *Make Germany Great Again – Kremlin, Alt-Right and International Influences in the 2017 German Elections* (Institute for Strategic Dialogue, 2017), pp. 12-13.

⁴⁸ Erik Brattberg and Tim Maurer, "Russia's Elections Interference: Europe's Counter to Fake News and Cyber Attacks", *Carnegie Endowment for International Peace* (May 2018): 20.

⁴⁹ Michael Ross Fiorentino, "France Passes Controversial 'Fake News' Law", November 22, 2018, <https://bit.ly/2FBn0U7>.

בדיקת עובדות

אתרי בדיקת עובדות (Fact-Checkers) הם ביטוי נוסף לשיטת ההתמודדות של החברה האזרחית עם מידע כוזב וניסיונות השפעה. אמנם, השפעתה של שיטה זו אינה רבה, שכן היא פועלת באופן תגובתי ונקודתי לאחר הפצה של מידע כוזב, אך היא מציגה שיח אקטיבי על האמת ואפשרויות של שיתופי פעולה פנימיים. כך, למשל, בצרפת נוצר שיתוף פעולה בין 16 קבוצות עיתונות צרפתיות שונות, ביניהן Google NewsLab, Le Monde, ו־First Draft, לבדיקת עובדות. הפרויקט העיתונאי המשותף קרוי CrossCheck ופעילותו מתמקדת בעיקר בתקופת בחירות, כשמטרתו היא ליידע את הציבור במידע שהוא צורך. CrossCheck עושה זאת תוך שיתוף הציבור בדעותיו ובידיעות שברשותו בזמן אמת. שיתוף הפעולה בין קבוצות העיתונות הצרפתיות גם מעודד הפריה הדדית בבדיקת העובדות על חשבון המדד התחרותי ביניהן.⁵⁰ דוגמה נוספת ניתן למצוא בגרמניה, שם פועל בלוג עצמאי בשם BildBlog, המתמקד באימות ידיעות ותמונות וידאו ברשתות החברתיות. פעילותם של אלה המדווחים והמפרסמים בבלוג טענות על ידיעות כוזבות, מעלה את המודעות להן בציבור ואת התייחסותו החשדנית אל זרימת המידע.

בין תרבות פוליטית לגישות התמודדות

ניתן למפות את דרכי ההתמודדות של מדינות שונות באירופה, הפועלות לעיתים באופן דומה, על פי ניתוח גישות ההתמודדות השונות עם אתגרי ההשפעה והתרבות הפוליטית. חוקר במרכז ללימודים צבאיים באוניברסיטת קופנהגן, גרי שאוב (Schaub), טוען כי הדיסאינפורמציה הרוסית משפיעה בדומה פחות מאשר במקומות אחרים. ההסבר שהוא נותן לתופעה זו קשור לתרבות הפוליטית – "הקושי נובע מהתרבות הסקנדינבית שבונה את הקונצנזוס ומהחוסן החברתי, שמציבים קשיים בפני ניסיונות השפעה".⁵¹

המדינות הבלטיות אסטוניה ולטביה משקפות תרבות פוליטית דומה, המבוססת על העובדה ששתיהן קמו כדמוקרטיות צעירות לאחר נפילת ברית המועצות ומתוכה. תפיסתן את הדמוקרטיה שזורה באלמנטים של איחוד ושמירה על הבסיס הדמוקרטי הצעיר ועקרונותיו הבסיסיים, על פני קידום ערכים מתקדמים כמו במערב, תוך התקדמות לא אחידה של החברה האזרחית ומאמציה למול הערכים החשובים מבחינתה לעומת אלה של המערכת המוסדית־מדינית.⁵² שתי המדינות

⁵⁰ "CrossCheck – a Collaborative Journalism Project", *First Draft*, <https://firstdraftnews.org/project/crosscheck/>.

⁵¹ Robbin Laird, "Shaping a Way ahead in Nordic Defense", *Second Line of Defense*, October 15, 2017, <https://bit.ly/2X1O4jH>.

⁵² Martin Stefek, "Post-Communist Central East European Political Culture in the Era of Neoliberalism", *Delhi Business Review* 14.1 (2013): 25.

הציגו דפוס של בחירה אסטרטגית, שברובו דוגל בגישת החסימה. כך הוקם, כאמור, ערוץ טלוויזיה אסטוני דובר רוסית שתפקידו לחסום את הנרטיב הרוסי על ידי מעקב אחר הנרטיבים המופצים על ידי רוסיה ופרסום נרטיבים מנוגדים להם, תוך בניית נרטיב אסטוני ייחודי. באופן דומה, ליטא, שכנתן של אסטוניה ולטביה, פעלה לחסימת ערוץ הטלוויזיה הרוסי RT במדינה.

גישת החסימה אינה מתאימה למדינות בעלות תרבות פוליטית ותפיסה ליברלית מתקדמת ומפותחת של הדמוקרטיה וערכיה, מכיוון שהדבר עלול להיתפס על ידי הציבור באותן מדינות כ"אימפריאליזם תרבותי" או כצנזורה. עם זאת, מדינות דמוקרטיות צעירות, כמו ליטא, לטביה ואסטוניה, מנסות להגן על עצמן בדרך הכוללת גם חסימות, מה שמזכיר את חשיבותה של גישת החסימה עבורן.⁵³

גרמניה עיצבה מאז שנת 1990 תרבות פוליטית שמטרתה המרכזית היא איחוד שתי הגרמניות. במסגרת זו, היא חיברה בין התרבויות הפוליטיות השונות בגרמניה המערבית ובגרמניה המזרחית. התהליך דרש רמת מחויבות גבוהה לערכי הדמוקרטיה הבסיסיים וסובלנות המבוססת על ניסיון העבר. למרות זאת, מחקרים מראים שנותר עד היום שוני בין שני חלקי גרמניה, כאשר החלק המזרחי נותן אמון מופחת יותר בדמוקרטיה מאשר החלק המערבי.⁵⁴ ניכר כי בהתמודדות הנוכחית עם אתגר ההשפעה מעדיפה גרמניה לחזק את הנרטיב הגרמני ובוחרת באופציות המגבירות שקיפות ברשת. פעילותה בסוגיה זו שונה מהפעילות הרוסית, בזכות האופן שבו היא מציגה את הנרטיבים הרצויים לה. הבחירה בחיזוק הנרטיב הלאומי מחוזקת על ידי אופייה התרבותי של גרמניה כמדינה מובילה באיחוד האירופי ובעלת היסטוריה של התמודדות עם נרטיבים פנימיים והבנת כוחם ומשמעותם. הבנה זו מביאה אותה כיום לחסימה של נרטיבים שבהפצתם היא רואה סיכון. זהו גם הרקע לחוק הגרמני המטיל קנס על חדשות כזב ברשתות החברתיות.

המדינות הנורדיות מאופיינות בתרבות פוליטית של ביקורת עצמית בתחומי החברה, הפוליטיקה והכלכלה. הביקורת העצמית מייצגת תרבות פוליטית פתוחה המאמינה בדמוקרטיה ובכוח העם, שביסודה מונחת תפיסה לפיה הדמוקרטיה וההשתתפות בה הן מפעל פרוגרסיבי ורציונלי. תפיסה זו מביאה לכך שהחינוך נמצא במקום גבוה בערכי התרבות הנורדית.⁵⁵

Hellman and Wagnsson, "How can European States Respond to Russian Information Warfare?", p. 161.

Russell J. Dalton and Steven Weldon, "Germans Divided? Political Culture in a United Germany", *German Politics* 19.1 (2010): 9-23.

Ainur Elmgren and Norbert Götze, "Power Investigation: The Political Culture of Nordic Self-Understanding": Introduction", *Journal of Contemporary European Studies*, 21:3 (2013): 338-340.

בדרך זו ניתן להבין, למשל, מדוע שוודיה בוחרת בעיקר באסטרטגיה של התעלמות. בחירה זו נובעת, בין השאר, מאמונה במוסדות הדמוקרטיים ובכוחם ומסברה שאי-התערבות ושמירה על שיח פתוח מחזקות את האמינות של מוסדות אלה בחברה ומקלים עליה.⁵⁶ יחד עם זאת, הסתמכות על יכולתם של האזרחים להתמודד עם נרטיבים זרים עשויה להפוך לימים לחולשה, במיוחד כאשר היא נשענת על התקשורת המסורתית כשחקנית אובייקטיבית בהגנה על הדמוקרטיה. כך, למשל, כאשר מאמצי השפעה חיצוניים חוצים את גבולות הרשת בשוודיה, פועלת המדינה לחיזוק הנרטיב המקומי, כפי שעשתה כשסקרה תקשורתית תרגיל צבאי משותף של שוודיה עם נאט"ו.⁵⁷ מערכת היחסים המיוחדת בין שוודיה לנאט"ו משמשת מטרה למאמצי השפעה רוסיים, וכאשר אלה תוקפים את הנרטיב החיובי ששוודיה מנסה לשדר, הדבר מגביר את עניינה של שוודיה להקדין נרטיבים חיוביים כלפי פנים.

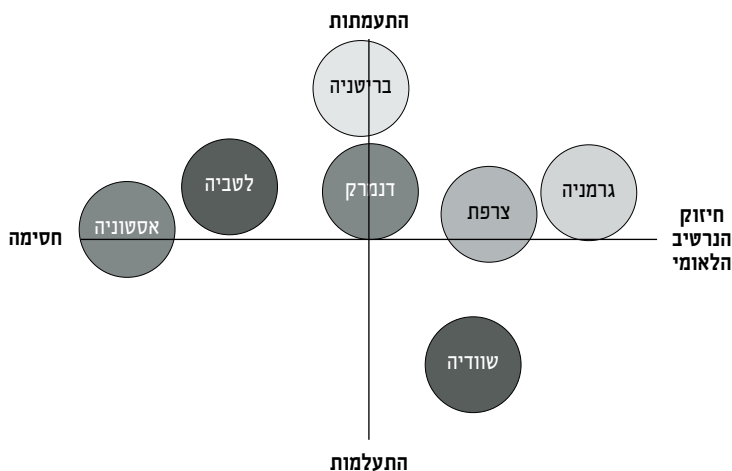
בריטניה, שחקר תרבותה הפוליטית עמד בבסיס מחקרו של גבריאל אלמונד, מציגה תרבות פוליטית דינמית שבסיסה מושתת על היותה מדינת-אי מנותקת, עשירה בהיסטוריה ובמלחמות, ודמוקרטיה שהתקדמה באופן אבולוציוני ולא רבולוציוני.⁵⁸ בריטניה מובילה את גישת ההתעמתות, תוך בחירה באסטרטגיה אופרטיבית המשקיעה בהפצת נרטיב נגדי מול הנרטיב המוצג. גישה זו מתאימה לתרבות הפוליטית של מדינה שמאמינה ביכולתה להוביל במערכת הבין-לאומית ובחשיבות הדבר לא רק מול ארצות הברית, אלא גם מול אירופה. הדמוקרטיה הבריטית ניצבת מול איומים מכיוונים שונים, בעודה מנסה להגדיר את הנרטיב שלה בעידן של שינויים פוליטיים בתוכה. זאת, במיוחד לאור הבחירה בפרישה מהאיחוד האירופי מצד אחד וההתנגדות הפנימית לתוצאות משאל העם בנושא זה, שבאה אחריה, מצד שני.

איור 2 מציג פריסה אפשרית של שבע המדינות שנבחנו במחקר זה על צירי ההתמודדות השונים. החלוקה הגרפית נועדה ליצור אפשרות להציג קרבה או לחילופין מרחק לגישות ההתמודדות השונות, ואינה מייצגת צירים מספריים. באופן זה, דנמרק נמצאת במרכז האיור כדי להמחיש את התמודדותה בדרך הגישה ההוליסטית, המשלבת בין הגישות השונות. את הקרבה בין המדינות ניתן להסביר באמצעות התרבות הפוליטית ובחירת הנרטיב האסטרטגי של כל מדינה, אזרחיה

Ibid, p. 162. 56

57 רויטרס, "חוששים מרוסיה: שוודיה פתחה בתרגיל צבאי בתמיכת נאט"ו", *ynet*, 14 בספטמבר 2017 <https://bit.ly/2VZATTW>.

58 Gabriel Almond and Sidney Verba, *The Civic Culture* (Boston: Little, Brown and Company, 1965).

איור 2: בחירה בגישת התמודדות

וההיסטוריה שלה. התבוננות על התמונה הכוללת מאפשרת בחינה של דרכי התמודדות שונות ושל האפשרות להפעילן גם במדינות אחרות, לרבות ישראל.

סיכום

קשת דרכי ההתמודדות עם אתגר ההשפעה שהוצגה במאמר זה מעלה מספר מסקנות בדבר ההתמודדות הכוללת עם אותו אתגר. ניתן לומר כי נדרש שיתוף פעולה בין הממשלה, המפלגות, הפוליטיקאים, קהילות המודיעין והביטחון, חברות המדיה והחברה האזרחית כדי למצות את הפוטנציאל הקיים בכל מדינה לצורך המאבק עם האתגר. דנמרק היא דוגמה טובה לשיתוף פעולה כזה, אך גם מגוון שיתופי הפעולה האחרים מצביע על יכולת התמודדות עם התופעה.

תפיסת האיום של המדינות שנבדקו שונה מהאחת לשנייה, אף שקיימים איומים דומים (שמקורם ברוסיה), והדבר משפיע על אסטרטגיית ההתמודדות שלהן איתם. הניסיון הרוסי לערער את כוחו של האיחוד האירופי, לדוגמה, מתקבל באופן שונה בשוודיה – שלא רואה בכך איום שיש להפיץ נרטיב נגדי מולו – מאשר בגרמניה, אשר מציבה את האיחוד האירופי וערכיו בחזית החשיבות הלאומית. זהו חלק מהגדרת חשיבותם האסטרטגית של נרטיבים במדינה ומנכונותה של החברה האזרחית בה לשתף פעולה בהתאם לגבולות הדמוקרטיה וערכיה.

מאמר זה הציג דרך אפשרית לניתוח דרכי ההתמודדות של מדינות אירופה עם אתגר ההשפעה, תוך פירוט גישות התמודדות מרכזיות והסברים על הבחירה בכל אחת מהן, הנובעת מתרבות פוליטית שונה – החל מגישת ההתעמחות הבריטית,

דרך ההתעלמות היחסית השוודית וגישת החסימה האסטונית וכלה בחיזוק הנרטיב הלאומי הגרמני. המדינות השונות יוצרות אסטרטגיות המשלבות גישות המבוססות על ניסיוןן ההיסטורי ועל תפיסת החברה המקומית את עצמה ואת הדמוקרטיה. המאמר מציג את הצורך במחקרי המשך בנושא זה, שירחיבו את היקף המדינות הנבדקות גם מעבר לאירופה. מדינות אחרות באירופה מציגות גישת התמודדות שונה ומדולדלת עם איומי השפעה, כאשר הסיבה לכך לא נובעת בהכרח מחוסר באיומים. מדינות ביבשות אחרות מציגות גם הן אופי התמודדות שונה, שניתן לקשור אותו לתרבות הפוליטית השונה בהן. לדוגמה, ניגריה המתמודדת עם ניסיונות השפעה על הליך הבחירות בה, או ניו זילנד, המתמודדת עם זיהום השיח עקב הטבח במסגדים במדינה במאוס 2018. מחקרי המשך צריכים לשים דגש גם על התמודדות שאינה קשורה דווקא לתקופת בחירות, למרות שזוהי התקופה שבה נוח במיוחד להשפיע ושבה יש סיכוי לקצור פירות.

החברה הישראלית ניצבת, במיוחד בתקופת בחירות, בפני איומי השפעה חיצוניים ופנימיים, המאתגרים את יציבות הדמוקרטיה ואת מוסדותיה ומערערים את האמון בהם. חיבור בין המאמץ הממשלתי ובין מאמצים אזרחיים, ולמידה ממדינות המערב שהחלו זה מכבר להיערך מול איומים דומים, יכולים לאפשר גיבושו של מענה לאיומי השפעה קיימים או פוטנציאליים.

מחקר המשך נוסף למחקר זה יכול להציב במרכז את התרבות הפוליטית בישראל במטרה להצביע על אפשרויות ההתמודדות שלה עם אתגרי ההשפעה בהתאם לתפיסתה את האיום. התרבות הפוליטית בישראל, המושתתת על ערכים, נורמות והיסטוריה ייחודית ומורכבת, מציגה גם שמשלב ביקורתיות כלפי השלטון עם נאמנות ונכונות לגיוס פוליטי.⁵⁹ גישה המחברת בין מאמצי המדינה והחברה האזרחית היוזמת בישראל ובין חשיבותה של ההתעמתות הנרטיבית, וחיזוקה בחינוך ובגישה של חסימה באמצעות היתרונות הישראליים במרחב הסייבר (כאשר הדבר אפשרי), תיצור מודל שיוביל לחוסן מדיני מול ניסיונות להשפעה זרה. מודל כזה יעיל במיוחד בחברה רוויית שסעים והזדמנויות כמו זו של ישראל.

59 יואב פלד וגרשון שפיר, "משיח של חלוציות לשיח של זכויות: זהות ואזרחות בישראל", בתוך: חנה הרצוג (עורכת), **חברה במראה**, הוצאת רמות, תל אביב, 2000, עמ' 520.